

NORRA VEDBO

LITTERATUR

Norra Vedbo

Ett ovärderligt bidrag till kännedom om Vedbodräkten har Vilhelm Carlheim-Gyllensköld även lämnat genom de - även färglagda - teckningar som han vid samma tidpunkt utfört, med användande av modeller från 1820-talet. Det är nämligen troligt, att han vid den tid han utförde dessa teckningar, haft tillgång till icke blott äldre människors i häradet sakkunskap, utan även till modellkläderna, vilket framgår av den omständighet, att han i sina anteckningsböcker bevarat och nedskrivit en mängd minnes-anteckningar om folkdräkten och var de respektive klädesplaggen fanns förvarade. Om dessa hans folkdräktsteckningar, som även förvaras i Nordiska museets arkiv, har fil kand Sven Kindestam redogjort i denna tidskrifts tredje samling (1948), s 66, art "Norra Vedbodräkten".

Kvinnodräkten: "särk, krage utsydd, utsydda linningar (armlinningar), krafvet. Kjortlavink, randig. Unregump. Förkläde, randigt. Lifestycke, brandgult. Prysk. Tresnibb. Sölkekläde. Mössa, mössabånn o huklä. Hånnakläde. Armakläe. Strumpor. Strumpeband. Skor. Låskedja. Korskedja. Löfvaspänne. Fingerringar."

Mansdräkten: "Skjortan, armlinningar. Krafvett. Väst, knappar. Tröja, knappar. Lufva. Hundskinnsmössa. Hatt. Knäbyxor. Knäbyxspänne, strumpor och strumpeband. Skor. Snösockor. Bältet. Snusdosa. Sedlabok. Tobakspung. Piprens. Klocknyckel. Skörepåsen."

"Knipholkaböxer", "röa, broketa" strumpeband. Till rocken bäres "bröstkäde".
"Häktajacka" (?)

Norra Vedbodräkten

Vid Svenska Ungdomsringens för Bygdekultur Jubileumsstämman i Stockholm 1946 kom jag att med fröken Ingrid Ode från Tranås Hembygds-gille samspråka om folkdräkter. Fröken Ode nämnde bland annat, att Tranås Hembygds-gille nu behövde anskaffa nya dräkter i stället för de gamla som blivit slitna under 25 års flitigt begagnande. Jag framhöll då att det skulle vara lämpligt att få fram en dräkt med närmare anknytning till Tranåsbygden än den nu använda Unnarydsdräkten från Västbo härad. Skulle det inte möjligen gå att uppteckna en folkdräkt från Norra Vedbo härad? Fröken Ode sade, att det givetvis skulle vara bra om detta gick, men hon trodde inte, att förutsättningarna att lyckas skulle vara så värst stora.

Det gick några månader och detta samtal hade nästan fallit i glömska då den av Svenska Ungdomsringen utgivna boken *Folket i fest* utkom. I denna medarbetar bland andra professor Sigrid Svensson med ett avsnitt om folkdräkter. Bland illustrationerna här till reproduceras tvenne akvareller av V C Gyllenskiöld, vilka visar mans- och kvinnodräkt på 1820-talet i Vireda socken, Norra Vedbo härad. Då jag såg dessa bilder, slog det mig genast att detta var en dräkt som vore passande för Tranås Hembygds-gille. Jag meddelade fröken Ode detta och fick då även veta, att hon erhållit en liknande upplysning från fru Julia Fredricsson i Värnamo, som ordnat uppvävning av livstuckstyger till Västbodräkten och Tranås Hembygds-gille.

Under sommaren 1947 blev jag i tillfälle att i samband med genomgående av Nordiska Museets dräktmaterial från Östergötland närmare studera såväl Gyllenskiölds akvareller som i Nordiska Museets bevarade dräktplagg från Norra Vedbo vilket resulterade i en rekonstruktion av Norra Vedbodräkten. Uppvävning av lämpliga tyger har sedemera skett genom fru Julia Fredricssons försorg.

De redan omnämnda akvarellerna av V C Gyllenskiöld förvaras i Nordiska Museets bildarkiv och är fem till antalet. Enligt Gyllenskiölds egen uppgift visar de dräktens utseende i Vireda socken på 1820-talet, men är dock utförda vid en senare tidpunkt.

Av mansdräkten finns endast en avbildning, och den visar en man med svart, mjuk hatt, mörkblå jacka, randig väst, gula knäbyxor, mönsterstickade strumpor i rött och vitt samt spännskor. Jackan är dubbelknäppt med nervikta slag, medan västen är enkelknäppt och har ståndkrage. Färgerna i västens randning är detsamma som i kjolrandingen på kvinnodräkten och utgörs av grönt samt två färger rött på svart botten. Byxorna knäpps med bred lucka och har knappar och spänne vid knäna. Strumporna hålles uppe med brokiga strumpeband.

Av bilderna över kvinnodräkten ger två bilder ett helhetsintryck av dräkten. Den ena bilden visar en flicka i helfigur sedd framifrån. På huvudet har hon en vit huvudduk och kring halsen en med broderier längs kanten försedd vit axelduk. Denna ihophålles av ett hjärtformat smycke med lösa löv av vanlig typ. Livstucket är rött och snöret försett med talrika broderier samt snörs ihop framtill. Kjolen är randig i samma färger som mansdräktens väst och förklädet randigt i svart och grönt. Strumporna är vita och skorna är svarta samt försedda med spännen. Den andra bilden är en bröstbild och huvudbonaden

utgörs här av en bindmössa av vitt tyg med broderier samt spets runtom. I övrigt visas samma plagg som i helfiguren med detaljerna är bättre markerade.

De båda återstående bilderna är detaljteckningar. Den ena visar axeldukens broderier, vilket på teckningen är utfört endast i en färg, nämligen violett. Den andra bilden visar kjortelväskan som är av blått tyg och försedd med en upp- och nervänd hjärtformad öppning. Väskan är runtom samt kring öppningen försedd med en brun tandad kant, vilken kan vara av skinn. Den är vidare på framsidan försedd med ett applikationsmönster i flera färger, som troligen även detta varit av skinn. Väskan har ett i blått och gult randat band, som är avsett för fastknytning runt livet.

De i Nordiska Museet bevarade mansplaggen inskränker sig till tvenne nattkappor och en väst från Adelöv samt två västar från Vireda. Nattkappan motsvarar senare tiders lösa skjortveck och torde i dessa trakter kommit till användning först vid mitten av 1800-talet. Även västarna är från senare tid än den av Gyllenskiöld avbildade dräkten. En av västarna från Vireda är dock av intresse, då den baktill är iskarvad med en bit tyg av äldre typ. Det är ett stycke hemvävt ylletyg med ränder i rött, grönt och vitt på svart botten, som med säkerhet kan dateras till 1800-talets förra hälft.

Antalet bevarade kvinnoplagg är större än de bevarade mansplaggen. Tvenne huvuddukar finns, båda från Vireda. Den ena är fyrkantig och rutad i vitt samt försedd med vita kedjesömsbroderier och har säkerligen använts till kyrkdräkten. Den andra har formen av en rätvinklig likbent triangel med 95 cm sida. De båda kortsidorna motstående hörnen med hålsömsbroderier och kantade med spets. Det är säkerligen en huvudduk av detta slag, som den av Gyllenskiöld avbildade flickan bär. Av blommiga halskläden finns tre stycken. Ett av siden är från Vireda, och två från Adelöv, det ena av siden, det andra av bomull.

Från Askeryd finns ett sommarlivsstycke av linne, rutigt i rött och vitt. Till snittet avviker det något från Gyllenskiölds teckningar och kan möjligen vara något senare, men torde dock hänföra sig till 1800-talets förra hälft. En tröja för sommarbruk är från Vireda och är av bomull randat i vitt, blått och rött. Det finns även en svart tröja av ylle från Vireda, men den är av senare tids typ och saknar därför intresse i detta sammanhang.

Tvenne förkläden från Vireda finns, ett av ylle och ett av bomull. Ylleförklädet är randigt i grönt, rött och violett på svart botten, och visar en slående likhet med kjolrandningen enligt Gyllenskiölds teckningar. Det har säkerligen varit så att här liksom på andra håll samma färger ingått i såväl kjol- som förklädesrandningen. Bomullsförklädet är ett sommarförkläde med ränder i rött och blått på vit botten. Den är försett med ett vävt band i samma färger.

Vid jämförelse mellan de folkdräkter som under förra hälften av 1800-talet burits i östra delen av Jönköpings län samt i södra Östergötland kan man spåra stora överensstämmelser. Det råder ingen tvekan om att här finns ett område, vars dräktskick under denna tid varit likartat. Områdets exakta omfattning kan ännu ej med säkerhet avgöras, men av vad som hittills framkommit framgår att följande härader kan räknas hit: Kinda och Ydre i Östergötland, Norra och Södra Vedbo, Vista, Tveta, Njudung (Östra och Västra härad) i Jönköpings län samt möjligen Aspelands och Sevede i Kalmar län. Den lämpligaste benämningen på detta område är nordsmåländska dräktområdet och i det följande skall jag redogöra för de viktigaste likheterna inom detta område.

Likheterna i dräktskicket från dessa trakter spåras tydligast i kvinnodräkten. Genomgående är det klarröda, med gula broderier försedda livstycket, vilket i samma typ förekommit i hela området. I vissa trakter har det varit helt dominerande, medan det i andra även funnits livstycken av annat utseende. Kjolar och förkläden har med undantag av kyrkdräktens helt vita förkläde varit randiga. En god överensstämmelse mellan färger och randningsmönster är här påvisbara. De dominerande bottefärgerna har varit svart, grått, brunt, i vilket inslag av andra färger varit varierande. Sommardräktens förkläde med vit botten har inom hela området haft inslag med olika nyanser av rött och blått i varierande men likartade mönster.

Till mansdräkten har över lag använts kvinnodräktens kjoltyger i västen, men även andra västtyger har förekommit vid sidan av. Särskilt intressanta är de likartade i rött, grönt och svart randiga västtyger, som kan spåras över linjen Tveta, Norra Vedbo, Ydre till Kinda. Gula skinnbyxor synes ha varit det från början allena-rådande inom området, även om mörka byxor av vadmal på sina håll kommit till användning fram emot 1800-talets mitt. Livplaggen ha varierat med kort jacka och långrock, vilka som regel varit enkel-knäppta. Den i Ydre förekommande fracken är en sen specialföreteelse. Tidigare har där rockarna varit av samma typ som i Kinda. Mönsterstickade strumpor har funnits i Norra Vedbo och Kinda och kan möjligen vara en reliktföreteelse av ett äldre bruk över hela området.

Lokala variationer ifråga om färgningar och mönster har alltid förekommit inom skilda socknar och byar. Det är därför önskvärt att nutida bärare av en folkdräkt upptar mer än en variant av kjolrandningar och broderier.

Norra Vedbodräkten

Kvinnodräkten

Som *huvudbonad* kan bäras en vit trekantig duk med hålsömsbroderier och spetskantning i hörnen eller också en broderad bindmössa med spets.

Särken är liksom mansdräktens skjorta försedd med vida rynkade ärmar och sys av linne- eller bomullslärf. Den är kraftigt uringad i halsen.

Livstycket är av rött vadmal eller kläde. Längs kanterna och i de sneda ryggsömmarna finns gula kantband. Med undantag av axelbanden är det runtom försett med fortlöpande broderi i gult bomulls- eller linnegarn. Livet, som är djupt uringat, har nedtill i ryggen tvenne veck samt två gula metallknappar.

Axelduken är av vitt linne eller bomull och längs kanterna samt den bakre fliken försedd med broderier i olika färger. Framtill hålles den ihop av en hjärtformad brosch med löst hängande löv. Även blommig sidenschal kan användas till dräkten, men i så fall bör man, för att skydda schalen, under denna och livstycket bära en tunn vit duk av bomull.

Yttertröjan är av ylletyg och häktas ihop framtill. Till färgen är den grön eller svart. Den har liksom livet sneda sömmar samt veck och två knappar i ryggen.

Kjolen är av randigt ylletyg. Bottefärgen är svart med varierade färginslag, vanligen i rött, grönt och vitt. Till sommarbruk kan användas linnekjol randad i samma färger.

Förklädet är också randigt och även här kan färgerna variera. Vinterdräktens förkläde är av ylle i mörkare färger och sommardräktens av vitt linne eller bomull med ränderna i rött och blått.

Kjolväska av blå vadmal med brun skinnkantning och applikationer av skinn i flera färger kan bäras till dräkten.

Strumporna skall alltid vara vita och kan stickas av ull, linne eller bomullsgarn.

Skodonen skall alltid vara svarta lågskor med spännen.

Mansdräkten

Huvudbonaden utgörs av en svart, mjuk filthatt. Den som vill kan istället bära en blå kalott, sydd av samma tyg som jackan.

Skjortan sys av linne eller bomullslärf. Den har vida rynkade ärmar samt kan förses med spets på kragen. Ärmarna och halsöppningen knäpps med tvenne hopsydda metallknappar.

Västen är långgrandig och har framstycke av samma tyg som kvinnodräktens kjol. Bakstycket är av oblekt linnelärf. Västen är försedd med ståndkrage och knäpps med en rad metallknappar samt har två fickor framtill.

Som *ytterplagg* kan bäras en jacka eller långrock av mörkblått vadmal eller kläde. Snittet i livet är samma på båda plaggen, det är endast längden som skiljer. Jackan, som avbildats på mönsterteckningen, är försedd med dubbla rader metallknappar och har nervikta slag. I ryggen och på vardera ärmen finns två metallknappar. Ärmarna är försedda med uppvikta slag.

Byxorna är av gult sämskat skinn och knäpps framtill med en bred lucka. Vid knäna knäpps de med tre metallknappar samt fästs med spännen. För sommarbruk kan användas byxor i samma modell av vit linnelärf.

Strumporna är mönsterstickade i rött och vitt. Mönstren kan givetvis variera. Det som visas på teckningen är uttaget efter Gyllenskiölds akvarell. Även helt vita strumpor kan bäras. Strumporna hålles uppe medelst vävda eller flätade mönstrade band, vilka viras ett varv om benet och knytes i ögla.

Skodonen utgörs av svarta lågskor med korta spännen. För vinterbruk kan även begagnas svarta stövlar med korta skaft.

Gammal Grund. Natur- och kulturskildringar från N Vedbo och Tveta härader i Småland.

Ett viktigt moment i skildringen är ett bleknat minne av menige mans klädsel. I gamle Adam Perssons (född 1793) snedklaffbyrå låg en uppsättning av fint. Där lågo siden-halsdukar, granna slipsar, kyrkehandskar, spanskt rör med rund silverknopp och hål med benmärlor för handremmen, en stukad storm med grönskande lo och två fin-fina kulörta mönster, med rader av tätt sittande små knappar av mässing. Även höga ståndkragar och manschetter, psalmbok och andaktsböcker funnos där, och två hättor av blommigt siden lågo där som ett par tomma äggskal som kunde passas i varandra, samman med en vissnad brudkrona av myrten.

Därjämte innehöll snedklaffbyrån ett par utanpåstövlar, en väldig mössa av strävt svart hundskinn och en långschal i drällmönster i rött och svart, en aln bred och tio alnar lång. Det var två man göra att ikläda sig den schalen. Sedan man pådragit lämmabyxorna och iklätt sig skor, "kragaty" och väst, togs schalen över ena axeln och utbreddes över bröst och mage så att fransen nådde mitt på låret. Så gjordes ett svep om rygg och liv i åtskilliga varv, varefter den lösa ändan fördes över den högra axeln och infördes under de lindade varven. Konsten var att linda så att båda ändarna blev jämnlånga.

De långa vadmalsrockarnas tid var på upphällningen, ty skraddaren fann den sömnaden besvärlig. I stället kom den långa kavajen av vadmal eller tyg- allt hemvävt och pressat och färgat hos färgaren i Hulsrödjan, som hade vadmalsstamp och press för hundra tygstycken åt gången. Tyget var tunt, ostampat ylletyg i något matt mönster. Av den varan vävdes till en omgång kläder åt alla karlarna och barnen för år. Endast läsbarne fingo svart kläde eller köptyg till läsekläder.

Kvinnodräkten företedde ännu en aning av krinolin, med smal midja och vacker vid kjol, som gav intryck av nämndemansmor. Det rika håret var benat över hjässan och hårt åtstramat samt flätat och upplagt i krans på bakhuvudet. Alla, även flickorna och fattigt folk, hade sidenschalett, och de äldre en tung svart eller brun "sölkeschal" med långa fransar. En knyteschal låg dessutom över axlar och rygg. I vardagslag bars både inom- och utomhus tungt huvudkläde av ylle eller bomull, osm knöts under hakan till vackra sneppar. Dessa näsdukar voro en stor handelsvara, ty käringar hade vävnaden av dessa granna rutiga näsdukar och snytenäsdukar till levebröd, gnodde ideligen från stuga till stuga med sitt näsduksknyte och var ett plågoris.

Till kyrkståten hörde en vid doffelkappa och bisammuff eller en stor handväska och paraply med valfiskben till stomme. 1880-talet?

Dräktskicket i Norra och Södra Vedbo

Med anledning av en studiecirkel i dräktskicket i Södra Vedbo under ledning av Ann-Marie Törnvall, Tranemad, Eksjö, ombads jag att göra en förteckning över bevarade dräktplagg från Nordiska museets kartotek både det som fanns antecknat som museets plagg och det som antecknats utanför museet. Det gällde båda häradena. Orsaken till detta var att man ville utröna om dräktskicket hade vissa likheter och om häradena hört ihop någon gång, eventuellt delats så sent som på 1870-talet efter det att dräktskicket försvunnit. Så var nu inte fallet. Dräktskicket i Södra Vedbo är genomgången och dräktens ursprung är kartlagt.

Att gå igenom dräktskicket i Norra Vedbo är förmodligen nästa steg och då gäller det framför allt att klarlägga Gyllenskiölds akvareller som stått som modell för dräkten samt de skisser till dräkten som Sven Kindestam gjort.

Detta är ett stort arbete som fordrar jämförande studier av akvarellerna och bevarat material både på Nordiska museet och det som finns bevarat på Kulturen i Lund samt på de museum som kan tänkas ha bevarat material från denna del av Småland, t ex Smålandsstugan i Göteborg bl a. Studier i bouppteckningar samt de kulturhistoriska undersökningarna på Nordiska museet. Det är ett stort arbete och fordrar mycket tid allra helst som det är fritiden som avsätts.

Huruvida fru Törnvall planerar detta arbete är mig för närvarande oklart då hon arbetar med dräktskicket i Varend sedan många år. De anteckningar som medföljer är beträffande Södra Vedbo är ett referat från henne och de resultat som kom fram genom studiecirkeln. Beträffande Norra Vedbo är det endast ett jämförande mellan Kindestams anteckningar och bevarade plagg på Nordiska museet enligt kartotek, några detaljstudier av plaggen har alltså inte skett. Hoppas därigenom kunna ge en liten förklaring över dräktskicket som är en rekonstruktion av akvarellernas dräkter.

Orsaken till att de inte blev fotograferade har ingenting med deras ursprung att göra, endast ett faktum att alla Sveriges dräkter inte gick att fotografera. Småland har ändå blivit rikligt representerat från gamla traditionella dräkter typ Unnaryd fram till rekonstruktioner-konstruktioner av dräkter som bygger på både fullödigt dräktmaterial och endast enstaka plagg.

Norra Vedbo kvinnodräkt

Överdelen - linneplagget. Original till plagget föreligger inte. Akvarellen ger dåligt underlag. Kindestams skiss påminner om överdelen till Skedevi, Östergötland, dock meddelar Cnattingius i Fataburen 1927 att kvinnorna där över liknande lintyg bära överdel av traditionell typ, med halslinning och täta rynkor vid hals och ärmlinningar. Kindestams skiss saknar också s k ärmspjäll.

Livstycket. Förlagan okänd. Föreligger endast ett bevarat livstycke på Nordiska museet av rutigt ylle. Dock finns på Kulturen i Lund två bevarade livstycken snarlika Kindestams anteckningar. Ett är från Åsa, Kronobergs län och efterforskningar hos givarna om livstycket har överförts till Åsa från annan ort har inte givit något resultat. Det andra livstycket kommer från Barkeryd, Tveta härad. Efterforskningen där visar att livstycket tillhört samma släkt i många år. Gården är en släktgård. Spridningen av livstycken i ungefär samma utförande är inte klarlagd. Tveksamheten är stor beträffande livstyckets utseende.

Kjol. Är förlagan endast akvarellen är tveksamhet stor beträffande det förslag som framvävts. Genom den framkommer inte färgerna till sin rätt, vävnadstekniken är inte antecknad, varp och inslag? Att endast ha en akvarell som förlaga ger heller inte den rätta randproportionen heller och akvarellens utseende kan svårligen ge en så riktig bild som möjligt på kjolens utseende då akvarellerna inte utsatts för någon källkritik. En kjol i privat ägo finns bevarad. Huruvida den legat för underlag är svårt att säga.

Förkläde. Är det endast akvarellen som ligger till grund för detta också är det samma tveksamhet här som beträffar kjolen. Två ylleförkläden finns bevarade eller är möjligt att barnförklädet i bomull är underlag. Frågorna är många.

Tröja. Två tröjor finns bevarade, en i rutigt bomullstyg och en i svart fasonerat ylle, kan vara ylledamast. Vilken Kindestam har använt som förlaga framgår inte, färgförslagen från honom är grön eller svart. Grön???

Halskläde - axelduk. Varför inte tagit upp den detaljbild av Gyllenskiölds akvarell? Förslaget på halskläde broderat i många färger finns bevarade från ett flertal håll i landet.

Bindmössan. Vit bindmössa på akvarellen, en vit bindmössa finns bevarad på museet i bomull med broderier. Är detta förlagan? Ytterligare två finns bevarade, en svart och en ljusblå. Två huvuddukar.

Kjolväskan. Överensstämmer Gyllenskiölds akvarell med den bevarade på Nordiska museet, det är väl frågan. Eller kan man ge förslag på två kjolväskor?

Strumpor. Vita enligt förslag från Kindestam efter akvarellen. Dock bör väl linnestrumpor diskuteras.

Norra Vedbo mansdräkt

Huvudbonaden. Mjuk filthatt enligt akvarellen, även förslag till killuva av tröjtygets färg, finns ingen förlaga till detta.

Skjorta. Ingen förlaga finns. Kindestams skiss saknar ärmspjället som är så viktigt för rörelsen i plagget. Varför inte tagit upp en vanlig skjorta för nattkappa och använt de förlagor som finns. Skjortor för nattkappor finns bevarade från ett flertal håll och har snarlika utseende.

Västen. Enligt Kindestam har den samma randning som kjolen. Det förekommer att man använder samma färger i mansvästar som i kjolrandningar, dock kan inte bevisas att randningarna är desamma om man inte har jämförelsematerial. En omkastning i randningarna är dock de vanligaste.

Tröjan. En kort jacka av spencertyp. Vilken förlaga som använts är oklart. Trots en påfallande likhet av tröjor från större områden finns vissa olikheter i skörtkonstruktioner m m. Ett flertal korta jackor finns från andra delar av Småland, möjligt är att någon av dessa legat som förebild.

Byxorna. Av sämskskinn (mollskinn) är en vanlig standardtyp av bredluckig byxa.

Strumporna. Var finns förlagan?

Skor. Skor med spännen eller stövlar. Vilken typ av stövel menas? Bevarade stövlar från denna tiden har relativt höga skaft, går upp till knälinningen på byxan.

Halskläde. ?

Frågorna kring färdigställandet av dräkten är många och dräkten är en rekonstruktion byggd på akvareller och mycket litet bevarat material. Dräkterna behöver utan tvekan en grundlig genomgång och vissa revideringar kan väl i så fall bli nödvändiga. Att dräkterna tillhör vårt lands äldsta är väl en fråga som med tvekan kan besvaras. Vårt land har betydligt äldre dräktskick bevarat, som inte genomgått den starka moderniseringen som skedde under tidigt 1800-tal då dessa dräkter avbildades.

KVINNODRÄKT

MANSDRÄKT